

В.В. Козик, О.Б. АндрушкоНаціональний університет “Львівська політехніка”,
кафедра економіки підприємства та інвестицій

БАЗОВІ ПОЛОЖЕННЯ ТЕОРІЇ КРИЗОВОГО СТАНУ ПІДПРИЄМСТВА

© Козик В.В., Андрушко О.Б., 2008

Досліджено стан економічної науки у сфері мікроекономічної кризи. Запропоновано власне тлумачення кризового стану підприємства. Узагальнено та проаналізовано класифікації криз, що дало змогу запропонувати свою систему класифікації криз на підприємстві.

Ключові слова: криза, кризовий стан підприємства, класифікація криз.

Investigational the state of economic science in the field of micro economical crisis. Own interpretation of the crisis state of enterprise is offered. Generalized and existent classifications of crises are analyzed, that enabled to offer the system of classification of crises on an enterprise.

Keywords: crisis, crisis state of enterprise, classification of crises.

Постановка проблеми

Однією з проблем, що виникла в процесі перебудови економіки України, є кризові явища та банкрутство суб'єктів господарювання. Вагомими причинами цього процесу на сучасному етапі стали економічна і політична нестабільність, недосконалість ринку товарів і послуг та все більше відкриття вітчизняного ринку для зарубіжних товаровиробників. Все це особливо підвищує інтерес до проблем дослідження кризових явищ на вітчизняних підприємствах. Зниження рівня кризових явищ на підприємствах можливе не лише завдяки покращанню макроекономічних умов господарювання, а й через збільшення здатності суб'єктів підприємництва оцінити кризовий стан та вміння розробляти і реалізовувати найефективніші антикризові управлінські рішення. Це вимагає єдності бачень щодо базових положень теорії кризового стану підприємства, удосконалення методичних підходів оцінювання та прогнозування кризових явищ, що вагомо вплине на якість вироблення антикризових рішень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Стан вітчизняної економічної науки у сфері мікроекономічної кризи докорінно змінився за останні десятиліття. Значний внесок у розвиток теорії кризових явищ на підприємстві зробили такі вчені, як О.О. Терещенко, В.О. Василенко, Л.О. Лігоненко, А.Н. Пушкар, Т.С. Клебанова, В.С. Пономаренко, О.М. Тридід, Ю.С. Шембель, А.М. Штангрет та інші. Їхні дослідження дали значний поштовх для практичного застосування теорії кризових явищ, що уможливило розроблення та упровадження методик діагностики кризового стану та загрози банкрутства підприємства. Незважаючи на це, існують прогалини в методології ідентифікації та оцінки параметрів кризового стану підприємства, які зумовлені недосконалістю існуючих тлумачень кризового стану, відсутності єдиної думки щодо можливих напрямків, глибини та розвитку кризи на мікрорівні.

Постановка цілей

Дослідження теоретичних основ оцінки кризового стану підприємства зумовило такі цілі, що потребують вирішення:

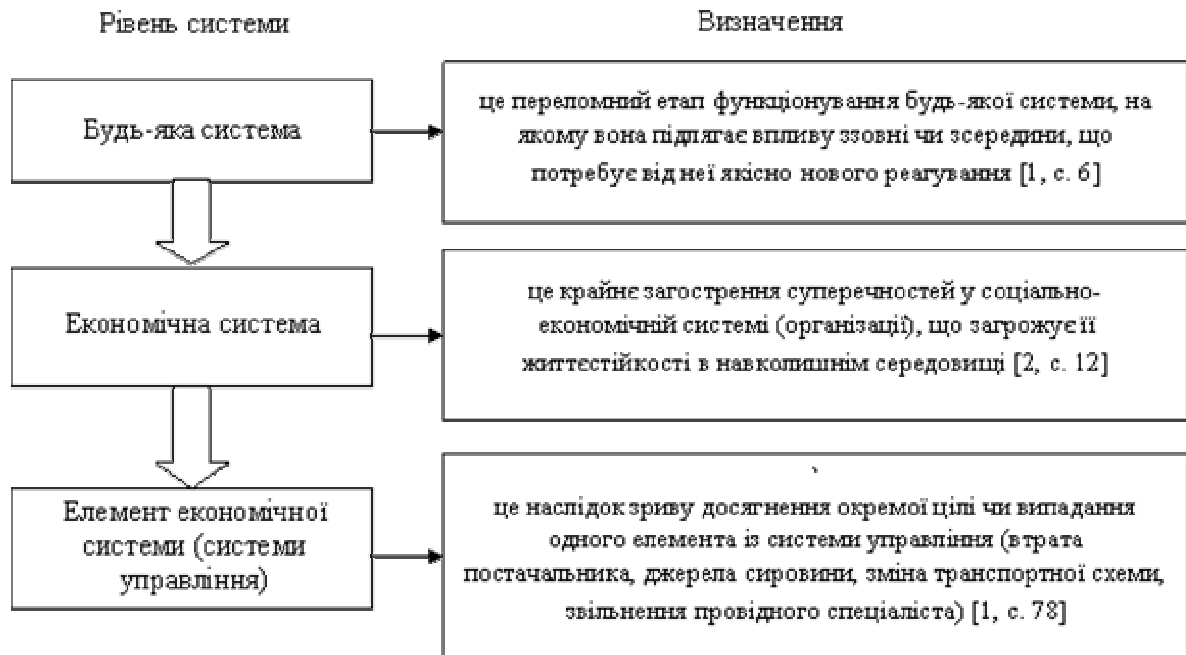
- виявити переваги та недоліки трактування терміна “криза” у фаховій літературі;

- запропонувати власне бачення такого поняття, як “кризовий стан підприємства”;
- систематизувати види криз, що можуть відзначатися на підприємстві.

Виклад основного матеріалу

У вітчизняній та зарубіжній літературі поняття кризи розглядається на макро-, мезо- та мікрорівнях. З погляду керівництва підприємства основну цінність має визначення кризи на мікрорівні, тобто на рівні підприємства та його підрозділів (елемента економічної системи), що і пропонуємо детальніше розглянути.

У науковій літературі подаються такі уявлення про кризу в найширшому її розумінні. Так, А.Д. Чернявський зазначає, що: “Криза – це переломний етап функціонування будь-якої системи, на якому вона зазнає впливу ззовні чи зсередини, що потребує від неї якісно нового реагування” [1, с.6]. Згідно з визначенням В.О. Василенка: “Криза – це крайнє загострення протиріч у соціально-економічній системі (організації), що загрожує її життєстійкості в навколишньому середовищі” [2, с.12]. Також А.Д. Чернявський наводить визначення кризи, яка стосується елемента системи управління: “Це наслідок зриву досягнення окремої цілі чи випадання одного елемента із системи управління (втрата постачальника, джерела сировини, зміна транспортної схеми, звільнення провідного спеціаліста)” [1, с.78]. Наведені вище різні визначення кризи як явища вважаємо одночасно справедливими, бо стосуються вони різних рівнів системи (див. рисунок): системи як загальної категорії, економічної системи та елемента економічної системи.

Визначення терміна “криза” для різних рівнів системи

У тлумаченнях кризового стану підприємства можна виділити такі дві складові:

1. Суб’єктивну, коли криза визначається на основі ставлення керівництва до явищ на підприємстві.
2. Об’єктивну, коли криза визначається на основі відповідності параметрів підприємства вимогам зовнішнього оточення.

Найпоширеніші тлумачення кризи на підприємстві наведено в табл.1. Різноманітність тлумачень кризи зумовлена існуванням різних видів локальних криз (прояву кризових явищ), які у поєднанні утворюють складніше явище – кризовий стан підприємства.

Дуже поширений погляд, що криза на підприємстві – це відхилення фактичного стану від запланованого. Це розуміння є суб’єктивним і його практичне застосування надто залежить від професійності управлінців, організації роботи та правильно поставленого планування на підприємстві, що є недоліком.

Науковцями також пропонується розуміння кризи як об'єктивного явища. Найпоширенішими недоліками у такому разі є занадто спрощене розуміння у вигляді кількох показників [3, с.533] та подання кризи як погіршення фінансового стану чи інших параметрів діяльності без будь-якого уточнення ступеня їхнього погіршення [4, 19].

Таблиця 1

Тлумачення кризи на підприємстві як явища економіки підприємства

Тлумачення кризи як суб'єктивного явища	Тлумачення кризи як об'єктивного явища
<ul style="list-style-type: none"> • Розходження між бажаним і реальним станом об'єкта управління (Л. Планкетт, Г. Дейл [5]); • Незапланований і небажаний, обмежений по часу процес, який може істотно завадити або навіть унеможливити функціонування підприємства (Д.В. Пухов [6, с. 9]); • Фінансова криза – це фаза розбалансованої діяльності підприємства та обмежених можливостей впливу керівництва на фінансові відносини на підприємстві (А.М. Поддєрьогін [0, с.312]); • Пошкодження внутрішніх механізмів підтримки адаптивності, гнучкості та сталості, які забезпечують підтримку рівноважного стану підприємства (Л.О. Лігоненко, М.В. Тарасюк, О.О. Хіленко [8, с.16]) 	<ul style="list-style-type: none"> • Крайне загострення суперечностей у соціально-економічній системі (організації), що загрожує її життєстійкості у навколишньому середовищі (В.О. Василенко [2, с.12]); • Криза підприємства викликається невідповідністю його фінансово-господарських параметрів параметрам навколишнього середовища (З. Айвазян, В. Кириченко [4]); • Сукупність ситуацій, які збільшують імовірність появи неплатоспроможності підприємства та їхні розміри провокують виникнення загроз із зовнішнього і внутрішнього середовища та можуть призвести до руйнування організаційного, економічного і виробничого механізму функціонування (В.М. Шаповал [9, с. 230]); • Процес зміни, руйнування структури зв'язків та відносин, що склалися, виходом з якого може бути заново сформована структура зв'язків, відносин або ліквідація підприємства (Й. Кац [10]); • Економічна криза підприємства виникає тоді, коли воно з прибуткового стає збитковим (З.О. Манів та І.М. Луцький [3, с.533]); • Фінансова криза підприємства являє собою втрату потенціалу виживання, що полягає у хронічній неможливості здійснення фінансового забезпечення господарської діяльності і зумовлено впливом як внутрішнього середовища, так і зовнішнього оточення (В.А. Сідун, Ю.Є. Чирва [12]); • Накопичення розбіжності між структурою, обсягами діяльності, процесами підприємства та ринковою ситуацією, що призводить до подальшого нарощування кількості кризових явищ і погіршення фінансового стану (А.М. Штангрет, В.В. Шляхетко [19])

Об'єктивні тлумачення (див. табл. 1) істотно обмежують неоднозначні трактування та набагато легше піддаються оцінці, що свідчить про їхню головну роль при визначенні кризового стану підприємства. Отже, на нашу думку, ґрунтуючись на об'єктивній складовій тлумачення кризового стану та творчо розвиваючи вищенаведені визначення, вважаємо, що криза на підприємстві – це загострення суперечностей у соціально-економічній системі організації, що загрожує її життєстійкості в навколишньому середовищі та вимагає від неї якісно нових змін. Дефініція основних термінів полягає у такому [13]:

- загострення – більш напружений, нестерпний та непримиренний стан;
- загроза – можливість або неминучість виникнення чогось небезпечного, прикрого;
- життєстійкий – здатний виживати у складних умовах, переносити несприятливі умови;
- навколишнє середовище – сукупність економічних умов, в яких функціонує підприємство;
- якісно нові зміни – перетворення в системі організації підприємства.

Для розуміння сутності такого явища, як криза, є важливою її класифікація. Для конкретизації та звуження кола досліджуваних криз доцільно скористатися поділом криз за рівнем виникнення в економічній системі, а саме: макро-, мезо- та мікрорівнях, де мікрорівень – це окрема господарська одиниця та її складові, що і є об'єктом подальшого дослідження. Поряд з цим, у літературі наводиться велика кількість поділів кризи за такими ознаками, як: рівень виникнення, сфера походження, причини виникнення, наслідки, ступінь системності, можливість прогнозування, вплив на діяльність суб'єкта управління, стадія розвитку, структура відносин у соціально-

економічній системі і диференціації проблематики тощо [2, 3, 9, 12, 14–18]. Погляди різних вчених щодо класифікацій криз систематизовано у табл.2.

Таблиця 2

Класифікаційні ознаки криз, що мають місце на підприємстві

Автор	Джерело	Класифікаційні ознаки
В.О. Василенко	[2, с.15–17]	масштаб прояву; масштаб проблематики; структура відносин у соціально-економічній системі і диференціації проблематики; причина виникнення; передбачуваність; ступінь виявлення; рівень руйнування соціально-економічних систем; тривалість існування
Е.М. Коротков	[14, с. 19–23]	причина настання; характер кризи; наслідки кризи; масштаб прояву та проблематика; можливість передбачення
Л.О. Лігоненко	[15, с.16–23]	фаза розвитку; інтенсивність розвитку; локальний сегмент прояву; наслідки прояву; час дії кризи
З.О. Манів, І.М. Луцький	[3, с. 535]	глибина кризи; прояв кризи
А.Н. Пушкар	[18, с.45]	стадія життєвого циклу; глибина кризи; ціль підприємства, на яку негативно впливає криза; ступінь прояву; інтенсивність прояву; ступінь наслідків; масштаб охоплення; тривалість існування
С.К. Рамазанов, О.П. Степаненко, Л.А. Тимашова	[16, с.15–16]	причина настання; рівень управлінського впливу на кризи; масштаб охоплення; рівень впливу наслідків; характер перебігу
В.А. Сідун, Ю.Є. Чирва	[12]	причини, що істотно вплинули на виникнення кризи; міра втрати стійкості підприємства; сфера виникнення
О.О. Терещенко	[17, с.14–17]	фактор виникнення; ступінь розвитку; глибина кризи
В.М. Шаповал	[9, с.231]	сфера діяльності підприємства; тривалість збереження ситуації; ступінь керованості; можливість прогнозування строків і чинників; характер впливу на діяльність підприємства; масштаб охоплення; характер виникнення; характер проходження

Бачення авторів щодо класифікації криз на підприємстві дещо відрізняється від існуючих. В табл. 3 наведено раціональну систему класифікації криз, що може використовуватися в діагностиці кризового стану та загрози банкрутства підприємства. Другорядними вважаємо поділ за такими класифікаційними ознаками: тривалість існування, інтенсивність розвитку, час дії кризи, мета підприємства, на яку негативно впливає криза, характер виникнення тощо. Поділ за цими ознаками має невелику інформаційну корисність в оцінюванні кризового стану підприємства.

Згідно з баченням О.О. Терещенка за глибиною фінансової кризи необхідно виділяти такі види: стратегічна криза, криза прибутковості та криза ліквідності [17, с.17]. За подібною ознакою Л.О. Лігоненко виділяє такі фази розвитку кризи: прихована криза, криза платоспроможності та банкрутство [15, с.23]. На нашу думку, ці класифікації є неповними. Їхнє поєднання та часткове перефразування дало змогу запропонувати такі чотири фази кризового стану підприємства: криза прибутковості, стратегічна криза, криза платоспроможності та банкрутство.

Л.О. Лігоненко у класифікації за локальною сферою прояву (див. табл. 3) крім наведених видів, виділяє кризу організації та платоспроможності [15, с. 16–23]. На нашу думку, зазначені види необхідно укрупнити відповідно з фінансовою кризою та кризою менеджменту, що є їхньою складовою.

Таблиця 3

Класифікація криз на підприємстві

Класифікаційна ознака кризи	Види кризи	Характеристики видів криз
1	2	3
Масштаб прояву	Загальна	Охоплює соціально-економічну систему
	Локальна	Охоплює частину соціально-економічної системи
Структура відносин у соціально-економічній системі і диференціації проблематики	Економічна	Відображає гострі суперечності в економічному стані окремого підприємства
	Соціальна	Виникає при загостренні суперечностей чи зіткненні інтересів різних соціальних груп чи утворень на підприємстві
	Організаційна	Проявляється як криза поділу й інтеграції діяльності, розподілу функцій, регламентації діяльності окремих підрозділів, як відокремлення адміністративних одиниць, регіонів, філій чи дочірніх фірм
	Психологічна	Криза в психологічному стані окремих людей, колективу чи групи
	Технологічна	Загострення суперечностей між тенденціями підприємства, можливостями та наслідками в умовах явно вираженої потреби в нових технологіях
Характер виникнення	Передбачувана (закономірна)	Викликаються об'єктивними причинами та нагромадженням факторів. Може бути циклічною та нециклічною
	Несподівана (випадкова)	Переважає результат грубих помилок в управлінні чи впливу природних явищ
Фактор виникнення кризи	Ендогенна (внутрішня)	Фактори, що спричинили кризу, залежать від підприємства
	Екзогенна (зовнішня)	Фактори, що спричинили кризу, не залежать від підприємства
Стадія життєвого циклу підприємства, на якій виникла криза	Криза росту	Основна причина – брак ресурсів для забезпечення росту
	Стагнація	Переважною причиною є відсутність перспектив розвитку
	Занепад	Безперспективність роботи підприємства

1	2	3
Ступінь наслідків	Легка	Безпосередньо не загрожує функціонуванню підприємству. За умови переведення його на режим антикризового управління не впливає на інтенсивність та напрямок роботи підприємства
	Важка	Загрожує подальшому існуванню підприємства і потребує негайної фінансової санації. Спричиняє зміну інтенсивності та напрямку роботи підприємства
	Катастрофічна	Кризовий стан, який несумісний з подальшим існуванням підприємства і призводить до його руйнування як самостійної господарської одиниці
Фаза розвитку	Криза прибутковості	Перманентні збитки вихолощують власний капітал
	Стратегічна криза	На підприємстві зруйновано виробничий потенціал і відсутні довгострокові фактори успіху
	Криза платоспроможності	Періодичний дефіцит грошових коштів підприємства для виконання ним своїх зобов'язань та фінансування своєї поточної діяльності
	Банкрутство (неспроможність)	Неможливість підприємства задовольнити вимоги кредиторів протягом певного часу (3 міс.)
Рівень управлінського впливу на кризу	Керована	Кризовий процес, що піддається управлінському впливу
	Некерована	Напрямок і характер кризового процесу неможливо змінити у результаті управлінського впливу
Локальна сфера прояву	Криза збуту (ринкова криза)	Викликана невідповідністю обсягу і структури попиту покупців (реалізованих товарів) до обсягу і структури виробленої продукції
	Виробнича криза	Невідповідність виробничих можливостей підприємства ринковому попиту
	Фінансова криза	Неможливість одержання необхідних фінансових ресурсів
	Криза менеджменту	Невідповідність стилю, форм і засобів керування підприємством його статусу, можливостям та стратегічним цілям господарювання

Дослідження кризового стану з використанням запропонованої класифікації (див. табл.3) дасть змогу охопити з достатньою повнотою причини виникнення кризи та вказати на її подальший розвиток. Тому зазначений поділ, на нашу думку, має бути базовим у дослідженні кризових явищ, а особливо під час розроблення антикризових рішень.

Між різними видами кризи існують тісні причинно-наслідкові зв'язки. Наприклад, криза збуту спричиняє фінансову кризу, яка, своєю чергою, призводить до втрати підприємством ліквідності, надмірної кредиторської заборгованості, неплатоспроможності та банкрутства підприємства.

Доволі поширені випадки, коли вплив факторів, які спричинили кризу, припинився, а кризові явища не зникають. Ми можемо пояснити це тим, що виникає замкнене коло між причинами, проявами та наслідками кризових явищ, де наслідки породжують нові причини кризових явищ. Лавиноподібне наростання кризових причин призводить до такого стану, коли підприємство власними зусиллями неспроможне подолати кризу. Основною причиною цього є низька адаптація підприємства до змін, яку визначає людина, її інтелектуальні, професійні та інші характеристики.

Результативне антикризове управління повинне обов'язково протидіяти ендегенним факторам та причинам. В іншому разі це свідчить про недостатній рівень якості управління або зумисне спричинення кризових явищ.

Висновки

Дослідження літературних джерел, у яких розглядаються кризові явища підприємства, дало змогу виявити прогалини у висвітленні цієї теми та запропонувати у статті власне бачення такого поняття, як “кризовий стан підприємства”, яке, на відміну від існуючих визначень, ґрунтується на об’єктивній складовій та визначає момент досягнення підприємством кризового стану.

У результаті дослідження наукових джерел сформульовано систему класифікації криз на підприємстві, яку рекомендовано для використання в оцінюванні кризового стану підприємства. На нашу думку, раціональними класифікаційними ознаками криз є: масштаб прояву (загальна, локальна), структура відносин у соціально-економічній системі і диференціації проблематики (економічна, соціальна, організаційна, психологічна, технологічна), характер виникнення (передбачувана, несподівана), фактор виникнення кризи (ендогенна, екзогенна), стадія життєвого циклу підприємства, на якій виникла криза (криза росту, стагнація, занепад), ступінь наслідків (легкий, важкий, катастрофічний), фаза розвитку (криза прибутковості, стратегічна криза, криза платоспроможності, банкрутство), рівень управлінського впливу на кризу (керована, некерована), локальна сфера прояву (криза збуту, виробнича криза, фінансова криза, криза менеджменту).

Перспективи подальших досліджень

Власне бачення поняття “кризовий стан підприємства” та системи класифікації криз на підприємстві надалі може використовуватись у розробленні методик ідентифікації та оцінки параметрів кризового стану підприємства, які слугують вирішенню проблем антикризового управління.

1. Чернявський А.Д. *Антикризисное управление: Учеб. пособие.* – К.: МАУП, 2000.– 208 с.
2. Василенко В.О. *Антикризове управління підприємством: Навч. посібник.* – К.: ЦУЛ, 2003.– 504 с.
3. Манів З.О., Луцький І.М. *Економіка підприємства: Навч. посіб.* – К.: Знання, 2004.– 580 с.
4. http://arbitration.narod.ru/Economic_articles.html. 5. Планкетт Л., Дейл Г. *Выработка и принятие управленческих решений: Сокр. пер. с англ.* – М.: Экономика.– 1984.– 196 с. 6. Пухов Д.В. *Проектирование систем управления для стадии кризиса жизненного цикла организации: Автореф. дис. канд. экон. наук: 08.00.05 / Санкт-Петербург, 2006.– 22 с.* 7. *Фінанси підприємств: Підручник / Наук. ред. проф. А.М. Поддєрьогін.* – 2-ге вид., перероб. та доп. – К.: КНЕУ, 1999.– 384 с.
8. Лігоненко Л.О., Тарасюк М.В., Хіленко О.О. *Антикризове управління підприємством: Навч. посіб.* – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2005.– 377 с. 9. Шаповал В.М., Аврамчук Р.Н., Ткаченко О. В. *Економіка підприємства: Уведення в спеціальність: Навч. посібник / За науковою і загальною редакцією д-ра экон. наук, проф. В.А. Ткаченка.* – К.: Центр навчальної літератури, 2003.– 288 с.
10. Кац Й. *Антикризисное управление предприятием // “Проблемы теории и практики управления”.* – 2003.– №2.– С. 82. 11. Манів З.О., Луцький І.М. *Економіка підприємства: Навч. посіб.* – К.: Знання, 2004.– 580 с. 12. Сідун В.А., Чирва Ю.Є. *Види кризи підприємства // Регіональні перспективи.– 2003.– №11-12.– С.72-74.* 13. *Новий тлумачний словник української мови: У 4-х т. / Уклад.: В. В. Яременко, О. М. Сліпушко.* – К.: Аконт, 1999. Т. 1. – 910 с., Т. 2. – 910 с., Т. 3. – 927 с., Т. 4. – 941 с. 14. *Антикризисное управление: Учебник / Под ред. Э.М. Короткова.* – М.: ИНФРА-М, 2000. – 432 с. 15. Лігоненко Л.О. *Антикризове управління підприємством: теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій.* – К., 2000. – 390 с. 16. Рамазанов С.К., Степаненко О.П., Тимашова Л.А. *Методи антикризового управління. Монографія.* – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2004. – 192 с. 17. Терещенко О.О. *Фінансова санація та банкрутство підприємств: Навч. посібник.* – К.: КНЕУ, 2000. – 412 с. 18. Пушкар А.Н., Тридед А.Н., Колос А.Л. *Антикризисное управление: модели, стратегии, механизмы. Научное издание.– Харьков: ООО “Модель вселенной”, 2001.– 252 с.* 19. Штангрет А.М., Шляхенко В.В. *Теоретико-методологічні аспекти розвитку кризи на промислових підприємствах // Економіка: проблеми теорії та практики. Збірник наукових праць. Вип. 220. В 3 т. Том I.* – Дніпропетровськ: ДНУ, 2006. – С. 71–80.